

Jurij Łuczyński

System medialny w armenii : historia i współczesność

Rocznik Prasoznawczy 5, 37-52

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

System medialny w Armenii. Historia i współczesność

STRESZCZENIE

Autor przedstawia historyczne uwarunkowania powstania prasy ormiańskiej. Prezentuje ośrodki jej kształtowania. Charakteryzuje powstanie poszczególnych typów prasy, jak i instytucji z nią związanych. Wskazuje na związki prasy z kształtowaniem się zarówno tożsamości narodowej, jak i państwowości Armenii. Dokonana jest analiza najważniejszych tytułów w historii prasy Armenii. Autor przedstawia historię systemu medialnego tego kraju w okresie Związku Radzieckiego, jak i czasach najnowszych po powstaniu niezależnego państwa.

SŁOWA KLUCZOWE: prasa, Kaukaz, Armenia, Rosja, system medialny, radio, telewizja, czasopismo, prawo medialne

Jedną z osobliwości wczesnego etapu rozwoju dziennikarstwa ormiańskiego jest brak jednego centrum kulturalnego. Dlatego jako jednoczące centra występowały nie tylko różne miasta, ale też różne kraje. Głównymi centrami wydawniczymi prasy ormiańskiej w XIX i na początku XX wieku były Konstantynopol (Turcja) i Tyflis¹ (Rosja). Do 1920 roku ukazało się więc w Konstantynopolu ponad 350, a w Tyflisie ponad 180 tytułów wydawnictw periodycznych².

Pierwsze pismo ormiańskie ukazało się w październiku 1794 roku w indyjskim mieście Madras. Redaktorem wydawniczym czasopisma „Azdarar” („Wiadomości”) był pochodzący z perskiego Szirazu mnich Shmavonian Harutyun³, znawca języka perskiego i arabskiego, literatury i filozofii. W roku 1784 osiedlił się on w Madrasie, gdzie zdobywszy doświadczenie w odlewaniu czcionek typograficznych, w roku 1789 założył drugą w tym mieście drukarnię ormiańską, a w 1794 roku postanowił w duchu późnego Oświecenia wydawać czasopismo w języku ormiańskim na wzór angielskich wydawnictw periodycznych.

1 Oficjalna nazwa miasta Tbilisi w latach 1845-1936 (przyp. tłum.)

2 Ерканян В.С. Армянская культура в 1800-1917 гг. Ереван, 1985. С. 64.

3 Harutyun Shmavonian jest uznawany za „ojca dziennikarstwa ormiańskiego” – w roku 2004 w Erewaniu wystawiono mu pomnik, a dzień 16 października (w październiku ukazał się pierwszy numer „Azdarara”, w tym samym 2004 roku został ogłoszony Dniem Pracownika Prasy Armenii.

Czasopismo miało ciągłą numerację i było wydawane w grabarze (języku staroormiańskim, który prawie do początku XIX wieku był wykorzystywany jako język literacki i do dziś jest używany jako język liturgiczny w cerkwi ormiańskiej). Sytuacja materialna „Azdarara”, mimo ograniczonej liczby czytelników, była niezła, gdyż uzyskał on wsparcie materialne ze strony bogatych Ormian mieszkających w Indiach. W swoim czasopiśmie Shmavonian Harutyun publikował wiadomości handlowe, ekonomiczne i polityczne, publicystykę, dzieła literackie, tłumaczenia oraz prace historyczne. Na przykład w latach 1794-1795 zamieścił na łamach „Azdarara” znamienitą pracę Akopa Simoniana „Biografia Hajdara Ali-Chana”, która do dziś stanowi wartościową pozycję historyczną. „Pracę Simoniana Harutyun wydał po to, żeby zapoznać swoich czytelników z życiem jednego z wielkich ludzi Indii, z historią kraju i walką, jaką prowadzili Europejczycy o zabór Indii, z tym heroicznym sprzeciwem, jaki przejawiali Hindusi wobec kolonizatorów”⁴.

Drukowano też korespondencję z Rosji, w tym dekret Katarzyny II o utworzeniu dla Ormian miasta Grigoriopola. Ormianie pamiętali też o dyplomie imperatorowej z 30 lipca 1768 roku, w którym uroczyście ogłaszała:

Zgodnie z testamentem naszych przodków obiecujemy otoczyć naszą carską miłością i życzliwością również czcigodnego patriarchę Symeona, jak przyszłych następców tronu patriarchalnego, a także juzbaszy, władców i cały naród ormiański⁵.

Dlatego redaktor wzywał rodaków do powracania do ojczyzny, perspektywę wyzwolenia której wiązał z Rosją. W sumie w okresie 1794-1796 wyszło 18 numerów czasopisma, a w bibliotekach zachowały się trzy komplety „Azdarara”, stanowiące dużą wartość dla historii czasopiśmiennictwa ormiańskiego.

Drugim ormiańskim wydawnictwem periodycznym był rocznik „Taregrutiun” („Dziejopis”), który był wydawany w latach 1800-1802 przez Wenecką Kongregację Mechitarystów pod redakcją znanego historyka ormiańskiego i geografa Gukasa (Luki) Inczianinia. W 1803 roku zamiast tego rocznika zaczęto wydawać inny – „Eganak Biuzandian” („Wiadomości Bizantyjskie”), ukazujący się do roku 1820. W latach 1812-1816 w Wenecji ukazywał się dwutygodnik „Ditak Biuzandian” („Obserwator Bizantyjski”).

Osobliwością weneckich czasopism ormiańskich stał się fakt, że wszystkie te wydawnictwa odpowiadały polityce kulturalno-oświatowej zakonu mechitarystów

4 Абрамян Р.А. Армянские источники XVIII века об Индии. Ереван, 1968. С. 88.

5 Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа. М., 1833. Ч. I. С. 175.

i były drukowane w języku aszharabar (dosłownie „słowo świeckie”) – potocznym języku ormiańskim.

Mówiąc o działalności wydawniczej bractwa mechitarystów, nie można nie wspomnieć o najznamienitszym w historii czasopiśmiennictwa ormiańskiego piśmie „Bazmawep” – jedynym ormiańskim wydawnictwie periodycznym, wychodzącym do czasów obecnych.

Początkowo „Bazmawep” był dwutygodnikiem. Od maja 1843 roku ukazywał się w Wenecji pod redakcją Gabriela Ajwazowskiego, arcybiskupa i historyka, starszego brata największego rosyjskiego marynisty Iwana Ajwazowskiego. Po wyjeździe Gabriela Ajwazowskiego do Paryża w 1848 roku⁶, „Bazmawepem” zaczął kierować inny wielki uczyony, etnolog i poeta – Gewond Aliszan, będący redaktorem tego wydawnictwa od 1849 do 1852 roku.

„Bazmawep” odegrał znaczącą rolę w rozwoju aszharabaru, omawiając przede wszystkim ormiańską literaturę i historię, zamieszczając badania znanych ormianoznawców, publikując teksty literackie, jak również przekłady dzieł francuskich, angielskich i rosyjskich pisarzy, wiadomości o życiu gospodarczym, politycznym i naukowym krajów europejskich.

Jednak reakcja na to wydawnictwo nie wszędzie była pozytywna. Na przykład ormiański publicysta Michał Nałbandian, przebywający w połowie lat 50. XIX wieku w Moskwie, stwierdził:

Obserwowaliśmy czasopismo „Bazmawep” od początku jego istnienia do ostatnich dni i zrozumieliśmy, że to czasopismo jest tylko środkiem zdobywania dochodu, przedmiotem handlu, bowiem, wydrukowawszy parę stron pieśni narodowych i wierszy pogrzebowych, pojawiających się częściej niż cokolwiek innego, nie ma ono czym się usprawiedliwić przed świętym sądem krytyki; funkcjonowanie tego czasopisma odbywa się kosztem „Sztemaran pitani gitelac”, niegdyś wydawanego w Smyrnie, o czym może się przekonać każdy i upewnić się co do prawdziwości naszych słów, nie mówiąc już o nieprawidłowej strukturze języka, którą nieco w ostatnim czasie uporządkowano⁷.

W pierwszej połowie dziewiętnastego stulecia Indie nadal utrzymywały swoje znaczenie w rozwoju czasopiśmiennictwa ormiańskiego, którego centrum znajdowało się w Kalkucie, gdzie mieszkała duża wspólnota ormiańska. Właśnie tam w latach 1821-1823 wybitny działacz społeczny i literacki Martiros Mkrteczanc wydawał czasopismo

6 W Paryżu Gabriel Ajwazowski otrzymał stanowisko dyrektora kolegium ormiańskiego Samuila Moorata, a później w roku 1855 wydawał w języku francuskim i ormiańskim czasopismo „Masiac Ahawni” („Gołąb Masisu”), które było kontynuowane w latach 1859-1865 w języku ormiańskim i rosyjskim w Teodozji.

7 Налбандян М. Слово об армянской письменности // Налбандян М. Сочинения: В 2 т. Ереван, 1968. Т. 1. С. 188.

„Sztemarán” („Spichlerz”), które odegrało znaczną rolę w rozpowszechnianiu przekładów z literatury światowej. Innymi znanymi ormiańskimi wydawnictwami periodycznymi były tygodniki „Azgaser” („Patriota”, 1845-1848) i „Azgaser Araratian” („Patriota Araracki”, 1848-1852), wydawane w Kalkucie w języku grabarskim. Ich redaktorem był poeta i satyryk Mesrop Tagiadian, który, jak twierdzą źródła, wywiózł z Madrasu archiwum główne pierwszego ormiańskiego czasopisma „Azdarar”⁸. Tagiadian był miłośnikiem grabaru, co nie mogło się nie odbić na specyfice jego czasopism, w których drukowano artykuły o charakterze patriotycznym i oświatowym, wiadomości o kulturze ormiańskiej, różnego rodzaju informacje. W latach 40. XIX wieku zaktywizowała się działalność w celu stworzenia systemu ormiańskiej prasy periodycznej w Imperium Osmańskim, której centrami zostały Konstantynopol i Smyrna. W Konstantynopolu od 1832 do 1850 roku z przerwami wydawano pod zmieniającą się nazwą gazetę urzędową „Lro gir meci terutian osmanian” („Gazeta Wielkiego Państwa Osmańskiego”). W Smyrnie (Izmirze) w latach 1839-1854 wychodziło czasopismo „Sztemarán Pitani Gitelac” („Skład wiedzy użytecznej”), a w latach 1840-1887 tygodnik „Aszraujš Awaratian” („Świt Araratu” lub „Zorza Araratu”).

Na łamach „Aszraujš Araratian”, wydawanej w aszharabarze, drukowano materiały o życiu politycznym i gospodarczym różnych krajów, o Armenii i jej kulturze. Wydawnictwo to było rozpowszechniane nie tylko w Armenii Zachodniej, ale i wśród Ormian kaukaskich, będąc w ten sposób szerzycielem określonych strategii medialnych Imperium Osmańskiego w walce o wpływy ideologiczne na Kaukazie. Również w Konstantynopolu w 1852 roku Karapet Jutużan powołał liberalną gazetę „Masiš”, która wielokrotnie zmieniała redaktorów i przetrwała do roku 1908. Tamże od 1871 roku wydawano gazetę „Awerelan Mamuł” („Prasa Wschodnia”), której redaktorem był wybitny zachodnioormiański publicysta i działacz społeczny Mateos Mamurian. W Rosji pierwsze ormiańskie wydawnictwo periodyczne jest związane z nazwiskiem Josifa Antonowicza von Weiskopfena, wykładowcy języka niemieckiego w astrachańskim gimnazjum męskim. W październiku 1812 roku stworzył on własną drukarnię, a w styczniu 1813 roku otrzymał zezwolenie na wydanie pierwszej w Astrachaniu prywatnej gazety cotygodniowej pod tytułem „Wiadomości Wschodnie”. W 1815 roku przy wsparciu nadzorca jezuickiej ormiańsko-katolickiej uczelni K. Szewardiana otrzymano zezwolenie na wydawanie ormiańskiej wersji tej gazety – „Arewelian Canucmunk”, która ukazywała się w grabarze w pierwszej połowie 1816 roku.

Drugie czasopismo ormiańskie pojawiło się w Tyflisie dzięki staraniom grafa Woroncowa. Była to ormiańska wersja gazety urzędowej „Kaukaz”, ukazująca się w latach 1846-1847 pod tytułem „Kowkaz” w grabarze pod redakcją Akopa Kareniana.

8 Абрамян Р.А. Армянские источники XVIII века об Индии. Ереван, 1968. С. 88.

W tym okresie Wschodnia Armenia weszła w skład Imperium Rosyjskiego na mocy traktatu turkmeńskiego z 1828 roku jako Chaństwo Erewańskie i Chaństwo Nachiczezańskie, które w tym czasie otrzymały nazwę Obwodu Ormiańskiego. W roku 1850 po przyłączeniu Powiatu Aleksandropolskiego utworzono Gubernię Erewańską. W latach 1850-1851 w Tyflisie pod redakcją duchownego Gabriela Patkaniana, którego współcześnie nazywali „słońcem moralności”, wydawano cotygodniową „polityczną, handlową i literacką” gazetę w aszharabarze „Ararat” – pierwszą na Zakaukaziu.

Znaczącym zjawiskiem w czasopiśmiennictwie ormiańskim w Rosji było też pismo „Jusipapajł” („Blask Północny”, 1858-1864), wydawane w aszharabarze w Moskwie według następującego programu:

„1. Artykuły na temat rolnictwa ogólnego, gdzie znajdzie się geografia i statystyka Rosji z dużą dokładnością, opis ziem, charakterystyka ich przyrodniczej fizjonomii i wynikające z tego skutki dla kultury ludowej. Wiadomości o odkryciach geograficznych i ciekawe fragmenty opisów podróży do pięciu części świata.

2. Artykuły na temat historii powszechnej, gdzie znajdzie się historia Państwa Rosyjskiego z najmniejszymi szczegółami. W tej części będą również omawiane osobliwe wydarzenia w historii ludzkości, charakterystyki biograficzne znamienitych osobowości historycznych, szczególnie bohaterów rodzimej historii, miłośników rosyjskiej sławy i rosyjskiej reputacji.

3. Artykuły w części przyrodoznawczej o największej dokładności i popularności, dalej w tym dziale będą opisy pożytecznych dla życia wynalazków i odkryć w dziedzinie sztuki i przyrody.

4. Artykuły moralno-estetyczne i literackie. Tu wejdą najlepsze myśli i najlepsze odczucia w pięknych formach, tak poetyckich, jak i prozaicznych; wybrane fragmenty ze starormiańskiej, rosyjskiej i europejskiej literatury. Tutaj zamieszczane będą analizy krytyczne nowych książek, wydanych zarówno w starym, jak i nowym języku, z uniknięciem wszelkich polemik, z uczciwą oceną każdego wysiłku w sferze naukowej”.

Historia „Jusipapajła” była następująca. Jeszcze w roku 1854 Stepanos Nazarianc⁹ zwrócił się do Ministerstwa Oświaty Narodowej z prośbą o pozwolenie na wydanie ormiańskiego czasopisma pod tytułem „Ruś”, otrzymał jednak odmowę. W roku 1856 ponownie zwrócił się z prośbą, jednak już na wydawanie czasopisma „Jusipapajła” i w roku 1857 otrzymał zgodę, która była podpisana osobiście przez imperatora Aleksandra II.

9 Stepanos Nazarianc – wybitny filolog i znawca Wschodu, sześć lat kierował katedrą Armenistyki Kazańskiego Uniwersytetu. W omawianym okresie zajmował stanowisko profesora filologii persko-arabskiej przy Instytucie Łazarewskim w Moskwie.

17 marca 1858 ukazał się więc pierwszy numer „Jusisapajla”, który określał się jako „czasopismo ogólnej edukacji narodowej i wychowania”. Redakcja czasopisma znajdowała się w budynku Instytutu Łazarewskiego. Na stronie tytułowej z podpisem Nazarianca był zamieszczony epigraf:

„Od dziś żadnych zmyślnych kapłanów egipskich, którzy chcieliby zostać jedy-
nymi strażnikami nauki! Od dziś żadnych murów chińskich, które by zamykały dostęp
świątłych idei do narodu! Od dziś niech będzie prawda i światłość! Niech nastąpi wy-
zwolenie od babilońskiej plagi ciemności!”

Charakteryzując redaktora naczelnego, Mikael Nalbandian, aktywny współpracownik tego czasopisma, pisał:

„Uczony redaktor – pierwszy Ormianin w Rosji, który zgłębiając poznanie wie-
kowych doświadczeń historii w dziedzinie kształtowania się literatur narodowych no-
wej Europy, zrozumiał konieczność zdjęcia z Ormian długo nad nimi ciążących oków
średniowiecznego myślenia i w duchu współczesnych kwestii życiowych swojego na-
rodu proklamował prawa żywego słowa gajkańskiego (aszharabar), jako prawdziwego
organu myśli i uczuć Ormianina, jako jednego z podstawowych warunków postępu na
drodze oświaty i nauki”¹⁰. W dziewiątym numerze tego pisma w 1859 roku wydrukowa-
no jeden z najbardziej znanych wierszy Nalbandiana – „Wolność”.

„Zebrawszy wokół siebie najwybitniejszych działaczy ormiańskich, czasopismo
„Jusisapajl” wykonało olbrzymią pracę ideowo-oświatową, bezwzględnie walczyło ze
światopoglądem klerykalno-feudalnym w imię postępu, dało podstawy dla literackiego
opracowania aszharabaru, stworzyło potrzebę powstania nowej szkoły, szeroko propa-
gowało najlepsze dzieła ormiańskiej, rosyjskiej i europejskiej literatury. Tradycje stwo-
rzone przez to czasopismo znalazły szeroki oddźwięk w ormiańskim życiu społeczno-
politycznym”¹¹.

Sojusznikiem „Jusisapajla” w walce o używanie aszharabaru i rozpowszech-
nianie czołowych idei społecznych była gazeta „Megu” („Pszczola”), założona w 1856
roku w Konstantynopolu przez Arutiuna Swiaczana, towarzysza broni Nalbandiana,
z którym zorganizował ormiańską grupę rewolucyjno-demokratyczną w Konstanty-
nopolu. W roku 1871 Swiaczana na stanowisku redaktora naczelnego zastąpił znany
komediopisarz i publicysta Akop Paronian, który nadał czasopismu „Megu” satyryczny
kierunek i odegrał znaczącą rolę w tworzeniu gatunku ormiańskiej satyry politycznej.

Wśród stałych i głównych oponentów czasopisma „Jusisapajl” znalazł się konserwatywny tyfliski „polityczny, filologiczny i komercyjny” tygodnik „Megu Ajasta-

10 Налбандян М. О новом журнале на армянском языке // Налбандян М. Сочинения: В 2 т. Ереван, 1968. Т. 1. С. 206.

11 Ерканян В.С. Армянская культура в 1800-1917 гг. Ереван, 1985. С. 65.

ni” („Pszczola Armenii”, 1858-1886), wychodzący w latach 1858-1862 pod redakcją Stepanosa Mandiniana, jak również moskiewskie czasopismo „Czrakach” („Zbiór”, 1859-1862) pod redakcją Msera Mseriana. W numerze 16 „Megu Ajastani” z 1858 roku Mandinian wystąpił z ostrymi zarzutami przeciwko „Jusisapajl”, obwiniając go i jego pracowników o oszczerstwa przeciw narodowi ormiańskiemu oraz lekceważenie języka starormiańskiego, który, według autora, należał nie do rodziny języków indoeuropejskich, a był językiem samego Adama.

Odpowiedź „Jusisapajla” nastąpiła niezwłocznie:

Jak mogą niektórzy ludzie przyjmować na tyle blisko serca wszelkie pustosłowie i nadawać znaczenie szaleńczej gadaninie „Megu Ajastani”? Nie wolno zapominać powiedzenia Lazara Parpeci „świni odpowiada kąpiel w brudach”. Takim ciemnym i upartym synom ciemności odpowiada więc taka gazeta¹².

Odrzucono też zarzuty o braku patriotyzmu i sformułowano zadania prasy ormiańskiej w zakresie prawdziwej oświaty narodu:

Winni są ci kłamliwi patrioci, którzy zaprzęgli pechową biedaczkę „Megu Ajastani” do wozu i, usadziwszy się sami, zmuszają ją do występowania na arenie oświaty ormiańskiej krokiem o wiele bardziej poważnym, niż leży w jej naturze. Ci pseudopatrioci zniesławiają imię narodu przed każdym Europejczykiem, ponieważ człowiek, nieprzyznający się do swoich wad, nie ma również poczucia własnej godności. Niektórzy Ormianie dążą mimo wszystko, żeby panowała skrytość i kłamstwo, jednak na każdym rozumnym i praworządnym Ormianinie ciąży obowiązek piętnowania i demaskowania ustnie i pisemnie wad narodu, demaskowania ich tak, żeby naród, widząc ten brud, poczuł odrazę i obrzydzenie i zatroszczył się o obmycie i oczyszczenie się, żeby pokazać się w godnej postaci, z czystą twarzą przyłączyć się do skarbów cywilizacji europejskiej¹³.

Polemikę „Jusisapajla” z „Megu Ajastani” kontynuowała gazeta „Mszak” („Pracownik”, 1872-1921), ukazująca się w Tyflisie pod redakcją znanego publicysty Grigora Arcuni do 1892 roku. Obok sporu na temat zadań oświaty ormiańskiej¹⁴, Arcuni ostro postawił tak zwaną „kwestię ormiańską”, wzywając zachodnich Ormian do podjęcia

12 Налбандян М. Дневник // Налбандян М. Сочинения: В 2 т. Ереван, 1968. Т. 1. С. 289.

13 Налбандян М. Дневник // Налбандян М. Сочинения: В 2 т. Ереван, 1968. Т. 1. С. 293.

14 Do roku 1875 na Zakaukaziu istniało 213 szkół ormiańskich, w których uczyło się około 9600 dzieci, jednak większość z nich była zaplanowana jedynie na kilka klas, będąc szkołami podstawowymi lub parafialnymi. Stworzono kilka pierwszorzędnych w swoim czasie uczelni, jak na przykład otworzony w 1815 roku w Moskwie Łazarewski Instytut Języków Wschodnich, w którym studiowało wielu Ormian, którzy odegrali później znaczącą rolę w rozwoju kultury ormiańskiej, czy też utworzone w 1824 roku w Tyflisie seminarium Nersisian, które przetrwało około stu lat i dało kulturze ormiańskiej wielu wybitnych dziennikarzy, publicystów, pisarzy i poetów.

na wzór narodów bałkańskich powstania zbrojnego przeciwko sułtanowi, uważając, że tylko Rosja może okazać prawdziwe wsparcie w tej walce.

Uważa się, że gazeta „Mszak” znacznie podniosła „kulturę prasową, wzniosła publicystykę ormiańską na nowy poziom i zdobyła szeroką popularność”¹⁵. Dowodem tego jest fakt, że jej nakład osiągał 1200-1500 egzemplarzy, co dla pisma ormiańskiego było w tym czasie jednym z lepszych wskaźników. Zazwyczaj nakłady najpopularniejszych czasopism wahały się w granicach 300 egzemplarzy, a gazet w granicach 500-700 egzemplarzy.

Zresztą „Mszak” znalazł jeszcze jednego oponenta – konserwatywną gazetę „Por Dar” („Nowy Wiek”, 1884-1906), wychodzącą do 1903 roku pod redakcją znanego prawnika i publicyisty Spandara Spandariana. Z czasopism literackich, ukazujących się w Tyflisie, warto zauważyć „polityczne, filologiczne i statystyczne” czasopismo M. Agabekana „Krun Ajoc Aszcharin” („Żuraw Kraju Ormian”, Tyflis 1860-1863) i jedno z najlepszych ormiańskich czasopism literacko-politycznych „Murcz” („Młot”, 1889-1907) pod redakcją Awetika Araschaniana.

Pierwszym organem czasopiśmiennictwa ormiańskiego na terytorium Armenii Wschodniej stało się pismo urzędowe miasta Eczmiadzyn¹⁶ „Ararat” (1868-1919), które, obok publikowania literatury teologicznej, poświęcało wiele miejsca badaniom historycznym, literaturze, folklorowi, pedagogice. Nakład tego czasopisma wynosił 2000 egzemplarzy. W samej Rosji centrum ormiańskiego druku do końca dziewiętnastego stulecia pozostawał Tyflis, gdzie szczególną rolę odegrała drukarnia seminarium duchownego, działająca od 1823 do 1860 roku. Obok książek drukowano w niej wspomniane już „Kowkaz” i „Megu Ajastani”. Pod koniec wieku szczególną rolę zaczęły odgrywać duże wydawnictwa – w 1880 roku została założona „Tyfliska Organizacja Wydawania Książek Ormiańskich”, a niedługo później „Zakaukaska Ormiańska Organizacja Wydawnicza”. W Erewaniu pierwsza drukarnia Zakarego Geworkiana powstała dopiero w 1875 roku. To w niej w 1880 roku wydrukowano pierwszy numer pierwszego erewańskiego pisma periodycznego – gazetę cotygodniową „Psak” („Wieniec”), wychodzącą pod redakcją W. Papadrzaniana. Ukazywała się ona jednakże niezbyt długo i została zamknięta przez cenzurę w 1884 roku.

Od roku 1900 zaczęły się pojawiać gazety w języku rosyjskim – 8 grudnia 1900 roku wyszedł pierwszy numer gazety „Ogłoszenia Erewańskie”, której redaktorem i wydawcą został absolwent Instytutu Łazarewskiego Emin Owakimowicz Ter-Grigorianc, dość znany autor dramatów i wodewili. Gazeta ukazywała się 3 razy w tygo-

15 Ерканян В.С. Армянская культура в 1800 – 1917 гг. Ереван, 1985. С. 68.

16 Miasto Eczmiadzyn powstało nieprzypadkowo. Właśnie tam w roku 1771 Simeon Erewanci założył pierwszą na terenie Armenii typografię. A rok później ukazało się pierwsze wydawnictwo na terenie Armenii – książka „Duchowy Sad”.

dniu, przy czym w latach 1908-1917 – w języku rosyjskim i ormiańskim. W roku 1907 w Erewaniu zaczęto drukować „Erewańskie Wiadomości Gubernialne”, które w sumie przetrwały dziesięć lat do połowy roku 1917, kiedy to zostały zastąpione przez „Wiadomości Erewańskiego Komisariatu Gubernialnego” pod redakcją Oresta Ewstafiewicza Chironopulo.

Należy też wskazać ukazującą się w latach 1911-1914 gazetę społeczno-literacką „Zwiastun Erewański” pod redakcją Johanesa Bogdasarowicza Ter-Mikaelianca w języku ormiańskim i tatarskim.

Od połowy lat 80. XIX wieku zauważa się też proces formowania ormiańskiej prasy politycznej. „Faktycznie partyjna była wydawana w Marcellu przez Portugaliana „Armenia” (1885-1921), której zwolennicy – Armenakanie – postawili sobie za główny cel wyzwolenie Armenii Zachodniej; na podstawie głoszonych przez nich idei w konsekwencji została stworzona liberalno-burżuazyjna partia ramkawarów (demokratów)”¹⁷. W roku 1887 w Genewie została założona przez grupę ormiańskich studentów z Rosji partia Gnczak (Dzwon), później przekształcona (od 1909 roku) w socjaldemokratyczną partię Gnczak.

Liderzy nowej partii (A. Nazarbek, M. Nazarbek, R. Chanazat, G. Kafian i inni) w tym samym roku postanowili wydawać gazetę „Gnczak”, która ukazywała się do 1896 roku, czasem zmieniając miejsce wydawania. Na formowanie się linii politycznej gazety wywarły wpływ poglądy rewolucyjno-demokratyczne Mikaela Nalbandiana, idee Aleksandra Gercena i jego „Dzwonu” (stąd nazwa partii i jej organu prasowego „Gnczak”), rosyjskiego rewolucyjnego narodnictwa. W 1890 roku w Tyflisie utworzono jeszcze jedną partię ormiańską – Dasznakcutjun (Związek), która odegrała znaczącą rolę w historii Armenii. Dużą popularność w systemie ormiańskiej prasy partyjnej zdobyła daszkańska gazeta „Droszak” („Znamię”), 1891-1930), której pierwsze numery ukazały się w Tyflisie.

Do roku 1904 partia „Dasznakcutjun” działała tylko na terytorium Turcji, kiedy to Trzeci Zjazd „Dasznakcutjun” podjął decyzję „o zastąpieniu strategii samoobrony na Kaukazie strategią działań rewolucyjnych”, po czym działalność partii rozpowszechniła się na terytorium Rosji. W trakcie rewolucji 1905-1907 partia się radykalizowała. Został stworzony rosyjski program „Dasznakcutjun” – „Projekt Kaukaski”, w którym partia proklamowała się „partią ormiańskiej klasy robotniczej”, wysuwano żądanie stworzenia Zakaukaskiej Republiki Demokratycznej, wchodzącej w skład Federacji Rosyjskiej na zasadach powszechnego prawa wyborczego, równości wszystkich narodów i religii, likwidacji przywilejów klasowych i stanowych.

Równocześnie z tendencjami ogólnej radykalizacji prasy ormiańskiej na tle

17 Ерканян В.С. Армянская культура в 1800-1917 гг. Ереван, 1985. С. 69.

wydarzeń lat 1905-1907, trzeba wskazać proces kształtowania się prowincjonalnej ormiańskiej prasy periodycznej (Aleksandropol, Goris, Achalkalak, Szusza, Wan, Erzerum i tak dalej), jak również wzrost periodyki artystyczno-literackiej i popularnonaukowej – na przykład czasopismo „Aror” („Socha”) Ambarcuma Arakeliana (Tyflis, 1896-1911). Ważną rolę w zapoznawaniu rosyjskiej społeczności z życiem i kulturą narodu ormiańskiego odgrywała gazeta cotygodniowa „Zwiastun Ormiański” (1916-1918), wydawana w języku rosyjskim w Moskwie pod redakcją Aleksieja Karpowicza Drzywilegowa.

Po euforii pierwszego okresu I wojny światowej w Rosji nastąpił okres rozczarowania i aktywizacji ruchu rewolucyjnego, który w Armenii na tym etapie w dużym stopniu był związany z dasznakami, którzy latem 1917 roku weszli do Rosyjskiej Międzynarodówki, stworzonej przez narodnicze partie socjalistyczne. O sile „Dasznakcutjun” w tym czasie świadczy fakt, że w wyborach do Wszechrosyjskiego Zgromadzenia Ustawodawczego partia ze swoim minimalistycznym programem zdobyła 560 tysięcy głosów. A w maju 1918 roku dasznacy stanęli na czele rządu Republiki Armenii i do roku 1920 nieodmiennie stali na jego czele, przy czym partia posiadała 90% miejsc w parlamencie republiki.

Okres radziecki w historii ormiańskich mediów charakteryzuje się unifikacją systemu prasy periodycznej i innych środków masowego komunikowania. W Armeńskiej Radzieckiej Socjalistycznej Republice pierwszym wydawnictwem urzędowym stała się wydawana w języku ormiańskim gazeta „Kommunist”, która pojawiła się 5 grudnia 1920 roku. Pierwszym redaktorem tej gazety został Aszot Garerinowicz Owannisian, posiadający doświadczenie w pracy naukowej, partyjnej (członek partii od roku 1906) i dziennikarskiej – w 1917 roku w mieście Szuszi wydawał gazetę „Niecuk” („Oparcie”), a w roku 1920 redagował gazetę „Banwori Kriwy” („Walka Robotnika”) w Rostowie nad Donem.

To właśnie Aszot Joannisian odegrał decydującą rolę w likwidacji ruchu dasznakowskiego na terytorium Armenii radzieckiej, kiedy zajmował stanowiska komisarza ludowego oświaty (1921), a potem pierwszego sekretarza Armeńskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1922-1927). W grudniu 1921 z jego inicjatywy w Klubie Robotniczym Erewania został przeprowadzony pokazowy proces nad partią „Dasznakcutjun”, a w październiku 1923 roku w centralnym organie ormiańskich komunistów, gazecie „Horurdani Ajstan” (tak od maja 1921 roku zaczęła się nazywać gazeta „Kommunist”), został opublikowany pełny tekst „Odezwy” zangezurskich dasznaków o samorozwiązaniu partii, której działalność od tego czasu w pełni została przeniesiona na emigrację.

Od kwietnia 1940 roku „Horurdani Ajstan” zaczęła się nazywać „Sowietakan Ajstan” („Radziecka Armenia”), była organem Komitetu Centralnego Komunistycznej

Partii Armenii, Rady Najwyższej i Rady Ministrów Armeńskiej Republiki Radzieckiej. Jej nakład w okresie radzieckim nieustannie wzrastał – w latach 60. wynosił 152 tysiące egzemplarzy, w latach 70. 224 tysięcy, a początkiem lat 80. – 248 tysięcy egzemplarzy

Od czerwca 1934 roku zaczęła się ukazywać w języku rosyjskim gazeta codzienna „Kommunist” – organ Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Armenii, Rady Najwyższej i Rady Ministrów Armeńskiej Republiki Radzieckiej. Ukazywała się 6 razy w tygodniu od 12 czerwca 1934 roku. Jej nakład w latach 70. i 80. osiągał 44 tysięcy egzemplarzy. W latach 30. założono „Garkan Tert” („Gazeta Literacka”) – tygodnik Związku Pisarzy Armenii, ukazujący się w języku ormiańskim od 23 lutego 1932 roku w nakładzie 22 tysięcy egzemplarzy, „Komsomolec” – organ Komitetu Centralnego Komsomołu, ukazujący się 3 razy na tydzień od 20 kwietnia 1938 roku w nakładzie 13 tysięcy egzemplarzy i szereg innych wydawnictw periodycznych. W okresie radzieckim centrum armeńskiego druku staje się Erewań, gdzie w roku 1921 zorganizowano Państwowe Wydawnictwo, które przejęło funkcje redagowania i organizowania wydawnictw periodycznych. Od „państwowego druku” oddzieliło się Wydawnictwo Łujs (Światło). W latach 80. w Erewaniu działało 20 typografii, a w ostatnich latach władzy radzieckiej co roku w Armenii drukowano około 1100 tytułów książek. O ile początki armeńskiej radiofonii przypadają na lata 20. XX wieku, to historia armeńskiej telewizji rozpoczyna się 5 września 1955 roku, kiedy Rada Ministrów ZSRR podjęła decyzję o stworzeniu 27 centrów programowych i 5 stacji nadawczych w republikach związkowych. Budowa stacji przekaźnikowej rozpoczęła się w Erewaniu, a pierwszym dyrektorem komitetu do spraw telewizji Armenii został Nerses Kagramanow.

Data oficjalną otwarcia telewizji armeńskiej jest 9 lutego 1957 roku, kiedy rozpoczęło się nadawanie regularnych programów 4 razy na tydzień po 2 godziny. W kwietniu 1957 roku pojawił się pierwszy program informacyjny „Informacje Tygodnia”, a od roku 1958 programy były przygotowywane w dwóch głównych redakcjach: społeczno-politycznej i artystycznej. Pierwsza zawierała propagandę, informacje, ekonomię, oddział młodzieżowy i sportowy, a druga literaturę i dramat, muzykę oraz audycje dla dzieci. W maju 1963 roku został stworzony dział programów rozrywkowych, a w kwietniu 1964 roku pojawiło się kino animowane. W roku 1977 dzienna długość nadawania osiągnęła 12 godzin, z czego 2,5 godziny w kolorze, 4 godziny 35 minut stanowiły programy produkcji własnej, a w 1978 r. długość dziennego nadawania wynosiła 19 godzin, przy czym Armenia zajmowała pierwsze miejsce w ZSRR pod względem ilości widzów i programów przypadających na jedną osobę. Na początku lat 80. telewizja armeńska wyprodukowała około 200 programów teatralnych, dokumentalnych i artystycznych. W sumie w połowie lat 80. ubiegłego wieku w Armenii ukazywało się 10 gazet o zasięgu ogólnorepublikańskim, 4 miejskie, 41 obwodowych i 28 zakładowych.

Przejsie do niepodległości w 1991 roku było dość trudne, ponieważ transformacja od wsparcia państwowego mediów do pełnej samodzielności lub politycznego zaangażowania (co jest nieuniknione w okresach przejściowych) nie może się odbywać bezkonfliktowo.

Wiele projektów wydawniczych czy medialnych zakończyło się niepowodzeniem z powodu braku wiedzy ich twórców co do rynkowego funkcjonowania mediów. Dlatego nie dziwi fakt, że według stanu na 1 stycznia 1998 roku w Armenii było zarejestrowanych 761 mediów masowych (w tym 141 kompanii telewizyjnych, 33 radiostacje, 107 czasopism, 457 gazet, 23 agencje informacyjne), przy czym mniej lub bardziej regularnie ukazywało się jedynie 80 gazet i 3-4 czasopisma.

Zmieniła się też struktura mediów, którą można podzielić na trzy kategorie: stołeczne, miejskie i prowincjonalne.

Do pierwszej należą wielkie gazety erewańskie, telewizja państwowa i radio, rozpowszechniane w całym kraju i mające ogólnokrajowy zasięg oddziaływania. Do mediów miejskich można zaliczyć kilka niewielkich gazet erewańskich, jak również prasę Giumri i Wanadzoru, drugiego i trzeciego co do wielkości miasta Armenii. W tych latach dość regularnie ukazują się po trzy gazety, należące do administracji marzów (obwodów), merów i po jednej niezależnej gazecie. Tu też należą radia FM i niewielkie studia telewizyjne, nadające na ograniczonych obszarach. Strefa ich wpływu jest ograniczona liczebnością ludności miast. Pozostałe gazety, ukazujące się poza Erewaniem, mogą być zaliczone do prowincjonalnych.

Wiele mediów uzależnionych jest od struktur władzy. Powstają one jako swoiste projekty medialne – na przykład były najwyższy organ ustawodawczy, Rada Najwyższa, był założycielem gazety „Ajastani Anrapetutiun” i współzałożycielem gazety „Republika Armenia”. Swoje gazety wydaje też merostwo Erewania, administracje obwodowe (marzowe), komitety wykonawcze rad miast i osiedli miejskich.

Własne gazety, czasopisma, biuletyny i audycje telewizyjne emitują też liczne ministerstwa, a gazeta „O2”, będąca oddziałem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Bezpieczeństwa Narodowego, ma największy nakład w kraju (20 000 egzemplarzy).

Udział wydawnictw kontrolowanych przez partie polityczne lub osoby posiadające konkretne interesy polityczne w prasie ogólnokrajowej był w latach 90. XX wieku bardzo duży. Wśród 10 najbardziej popularnych gazet erewańskich 5 stanowiły organy różnych partii politycznych, a kolejne dwie były finansowane przez zagranicznych biznesmenów (Ormian z pochodzenia), aktywnie uczestniczących w życiu kraju.

Nakłady gazet pozostawały przy tym niewielkie – od 2000 do 7500 egzemplarzy. Tylko tygodnik „Irawunk” („Prawo”) o nakładzie 13 000 egzemplarzy był samowystarczalny, choć jego założycielem był opozycyjny Związek „Prawo Konstytucyjne”,

ideologicznie bliski partii Dasznakcutiun, która powróciła na scenę polityczną Armenii w roku 1990. W ciągu paru lat nakład tygodnika „Irawunk” potroił się. W niemałym stopniu sprzyjały temu ostre i śmiałe satyryczne miniatury polityczne w rubryce „Kącik Towarzysza Pandżuni”. Pandżuni to nazwisko bohatera literackiego, któremu bliski jest humor ludowy.

Znakiem czasu stały się jednodniówki, pojawiające się w okresie kampanii wyborczych. Na przykład w okresie walki parlamentarnej 1997 roku z inicjatywy jednego z liderów Armeńskiego Ruchu Ogólnonarodowego, partii będącej u władzy do lutego 1998 roku, Dawida Szachnazariana, pojawiła się gazeta „Erewanian Orer” („Dni Erewańskie”), która będąc formalnie niezależna i ukazując się trzy razy, szybko zajęła ważne miejsce wśród wydawnictw stołecznych. Jednak po przegranej w wyborach i z powodu silnego nacisku politycznego wydawnictwo to zostało zlikwidowane.

Podobny los spotkał gazetę „Erewanian Żamanak” („Czas Erewański”), za którą stał przewodniczący komisji parlamentarnej do spraw prawodawstwa Edward Egorian. Po wyborach, które zakończyły się klęską Egoriana, gazeta zniknęła z kiosków.

Szczególne zainteresowanie wywołuje rosyjskojęzyczna gazeta „Głos Armenii”, założona w roku 1991 przez jej redaktora naczelnego Florę Nachszkarian, która określa się jako „niezależna gazeta społeczno-polityczna”, istniejąca za pieniądze sponsorów. 3 września 2005 roku ukazał się pierwszy numer sobotniego dodatku do gazety „Głos Armenii” pod tytułem „Monitor.RU”, reprezentującego digest najbardziej godnych uwagi i symptomatycznych publikacji prasy zagranicznej i rodzimej. Projekt ten został zrealizowany przy udziale Fundacji Rozwoju „Kaukaski Instytut Demokracji”.

Zgodnie z wynikami badań czytelniczych, „Głos Armenii” jest najpopularniejszą gazetą w Erewaniu, gazetą radykalną, lewicową, opozycyjną, której najostrzejsza krytyka jest skierowana przeciwko polityce społecznej władz, przeciw jej stosunkowi do uchodźców, do problemu karabachskiego i do kwestii „rzezi Ormian 1915 roku”, do dziś wywołującej poważną polemikę nie tylko w Armenii. Z prasy ekonomicznej (ze względu na jakość publikowanych materiałów) warto wymienić erewański tygodnik „Ekspres Biznesu”, ukazujący się pod redakcją Eduarda Nagdaliana od roku 1992. Z czasów radzieckich zachował się Związek Dziennikarzy Armenii, który, prowadząc wykłady i seminaria dla profesjonalistów i kierując pracą szkoły młodych dziennikarzy, posiada wsparcie organizacji międzynarodowych. W roku 1995 został utworzony Erewański Klub Prasowy jako stowarzyszenie najlepszych dziennikarzy Armenii. Skupia się on w swej działalności na organizowaniu różnych seminariów, wydawaniu biuletynu na temat swojej działalności i różnych aspektach dziennikarstwa za granicą. W skład klubu wchodzi około 50 osób, a jego budżet czyni go jedną z największych organizacji pozarządowych w Armenii.

Wiosną 1997 roku został stworzony Narodowy Klub Prasowy, którego działalność jest ukierunkowana na obronę praw dziennikarzy i koordynowanie swojej działalności z analogicznymi organizacjami międzynarodowymi i udziale w corocznych spotkaniach ich kierownictw „Radach do Spraw Prasy” w Europie.

Prowincjonalne stacje radiowe w Armenii są przede wszystkim oddziałami gazet lokalnych, przy czym nierzadkie są przypadki, że gazeta została już zamknięta, a stacja radiowa nadal funkcjonuje. Taka stacja radiowa nadaje od pół godziny do dwóch godzin na tydzień, zespół tworzy 2-5 osób. Zazwyczaj zawartość audycji to bloki informacji lokalnych, programy muzyczne i rozmowy.

Wraz z rozwojem niezależności Armenii zmieniała się struktura mediów. W 2002 roku w Armenii ukazywało się 97 tytułów gazet, z których 87 wydawano w języku ormiańskim, 9 w rosyjskim, a 1 w ukraińskim.

Według danych źródłowych Państwowej Izby Prasy Armenii, jednorazowy nakład gazet wynosił 304 tysiące egzemplarzy, z czego 83,2% przypadało na gazety w języku ormiańskim, 16,4% w rosyjskim a 0,4% w ukraińskim.

Średni jednorazowy nakład jednej gazety wynosił 3134 egzemplarzy. Ogólny nakład roczny gazet wynosił średnio 18,305 mln egzemplarzy, z czego 84,8% przypadało na gazety w języku ormiańskim, 15,1% w rosyjskim, a 0,1% w ukraińskim. W roku 2002 wydawano 69 tytułów czasopism i innych pism, z czego 72,5% przypadało na czasopisma wydawane w języku ormiańskim, 8,7% w rosyjskim, pozostałe wydawano w innych językach. Jednorazowy nakład czasopism i innych pism periodycznych wynosił 48 tysięcy egzemplarzy, z czego 81,3% przypadało na wydania w języku ormiańskim, 12,1% w rosyjskim, pozostałe na czasopisma i wydawnictwa periodyczne w innych językach. Z rosyjskojęzycznych pism wydawano pięć gazet społeczno-politycznych i czasopismo „Literacka Armenia” o nakładzie nieprzekraczającym trzech tysięcy egzemplarzy.

W ostatnim dziesięcioleciu powstał w Armenii prywatny elektroniczny rynek informacyjny. Według danych za rok 2006 w kraju istnieje 69 elektronicznych środków masowej informacji, 54 kompanie telewizyjne (w tym 10 kablowych) i 15 kompanii radiowych. Trzeba mieć na uwadze, że 95% prywatnych stacji radiowych i telewizyjnych znajduje się w Erewaniu i nadaje na falach ultrakrótkich (VHF), decymetrowych (UHF) i FM. W ten sposób rynek zbytu produkcji radiowej i telewizyjnej w kraju jest skoncentrowany przede wszystkim w stolicy, gdzie stworzono dobre warunki dla konkurencji¹⁸.

Według najnowszych danych w Armenii wydaje się 10 tytułów gazet codzien-

18 Овсепян М.М. СМИ Армении некоторые особенности // Профессия – журналист: вызовы XXI века. Сборник материалов международной научной конференции «Журналистика» 2006». – М.: МГУ, 2007. С. 233-234.

nych, 7 ukazujących się co dwa dni i 9 tygodników społeczno-politycznych, pretendujących do miana ogólnokrajowych. Sześć z nich ukazuje się w języku rosyjskim, pozostałe w ormiańskim. Na listę tę nie trafiły takie popularne tygodniki specjalistyczne, jak „02”, „Grakan Tert”, „Gind”, „Krtutiun”, „Wozni”, „Aj Zinwor” i wiele innych wydawnictw sportowych, na przykład „Futbol+”, programy telewizyjne i liczne miesięczniki rozrywkowe.

Średni nakład gazet codziennych to 45 000-50 000 egzemplarzy, gazet ukazujących się 2 razy w tygodniu to około 20 000-25 000 egzemplarzy, tygodników 15 000-20 000 egzemplarzy. Charakterystyczne jest, że nakłady sześciu najbardziej radykalnych opozycyjnych dzienników przekraczają 2-3-krotnie nakłady wszystkich pozostałych analogicznych wydawnictw.

W Armenii wiele problemów wywołuje problem kolportażu gazet. 22 czerwca 2009 roku Państwowa Komisja do Spraw Ochrony Konkurencji Armenii uznała kompanie „Press Stand” i „Ajpost” za dominujące na rynku rozpowszechniania prasy drukowanej w Armenii.

Komisja wskutek rozpoznania rynku doszła do wniosku, że na terytorium Armenii rozpowszechnianiem prasy zajmuje się 9 podmiotów gospodarczych. Współcześnie prasa w Armenii rozpowszechniana jest na kilka sposobów: w prenumeracie, sprzedaż kioskową, w oddziałach kompanii „Ajpost”, jak również za pośrednictwem eksponowania na stojakach.

Na rynku rozpowszechniania prasy drukowanej komisja antymonopolowa wydzieliła trzy rynki towarowe: „Rozpowszechnianie gazet”, „Rozpowszechnianie programów telewizyjnych” i „Rozpowszechnianie czasopism i wydawnictw”.

Według danych z drugiego półrocza 2008 roku, całość rynku rozpowszechniania gazet, jak ustaliła komisja, wynosiła 4,1 mln sztuk, a dominujące pozycje posiadały koncerny „Press Stand” z 55,4% rynku, Ekspres Plus – 15,7% i Ajpost – 10,6% rynku.

Wielkość rynku rozpowszechnianych programów audycji radiowych i telewizyjnych wyniosła 1,9 mln sztuk, z czego 43,1% wyemitowano w Erewaniu, a 56,9% w obwodach kraju. W prenumeracie w drugim półroczu 2008 roku, zgodnie z danymi Państwowej Komisji do Spraw Ochrony Konkurencji, było rozpowszechnionych 10,1 tysięcy egzemplarzy gazet.

Na rynku tym, według danych z badań komisji, dominujące miejsce zajmowały: koncern „Ajpost” – 71,4% i Press Stand – 19,8% rynku. Według danych komisji, wielkość rynku rozpowszechniania czasopism i wydawnictw wynosiła 987 tysięcy sztuk, a najważniejszymi podmiotami na tym rynku były koncerny „Ajpost” – 78,5% i Wirpress – 9,1%.

Antymonopolowa komisja Armenii podjęła decyzję o uznaniu kompanii „Press Stand” za dominujący podmiot na rynku rozpowszechniania gazet, a koncernu „Aj-post” za dominującą na rynku rozpowszechniania programów radiowo-telewizyjnych, czasopism i wydawnictw.

Tłumaczenie: Patrycja Szostok

SUMMARY:

Media system in Armenia. History and contemporary

Author presents historical conditions press in Armenia. Author characterizes the beginning of different press types and institutions connecting with them. Author indicates connection with formation of national identity and a country. It is an analysis of most important press titles in history of press Armenia. Author presents the history of Armenia media system in Soviet Union time, and nowadays, after beginning of independent state.

KEY WORDS: press, Caucasus, Armenia, Russia, media system, radio, television, magazine, media law